

ELTUN ELŞƏN OĞLU XƏLİLOV
Bakı Biznes Universiteti
Magistrant
eltun-xelilov855@mail.ru

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MƏSULİYYƏTMƏRKƏZLİ UÇOT SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə məsuliyyətmərkəzli uçot sisteminin təşkili xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Məsuliyyətmərkəzli uçot sistemi sənaye müəssisələrinin idarə edilməsində həlledici rol oynayır. Biləvasitə burada müəssisənin müxtəlif bölmələrindən alınan sənədlər əsasında bütün sintetik və analitik uçotun aparılması həyata keçirilir. Müasir dinamik və mürəkkəb biznes mühitində sənaye müəssisələri öz əməliyyatlarını səmərəli idarə etmək üçün çoxsaylı problemlərlə üzləşirlər. Səmərəli idarəetmənin vacib aspektlərindən biri təşkilatlara xərcləri izləmək və bölüşdürmək, fəaliyyəti ölçmək və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanı verən müvafiq uçot sisteminin tətbiqidir. Məsuliyyətmərkəzli mühasibat uçotu sistemi təşkilat məqsədlərini fərdi məsuliyyətlərlə uyğunlaşdıran, hesabatlılığı gücləndirən və ümumi fəaliyyəti yaxşılaşdıran geniş şəkildə qəbul edilmiş yanaşmadır. Bu məqalədə sənaye müəssisələrində məsuliyyətmərkəzli uçot sisteminin təşkili xüsusiyyətlərini araşdırır və onun əməliyyat səmərəliliyinin artırılmasında üstünlüklərini vurğulayır.

Açar sözlər: uçot, müəssisə, sənaye, məsuliyyətmərkəzli, təşkilati

Mühasibat uçotu sistemləri sənaye müəssisələrinin səmərəli idarə edilməsində həlledici rol oynayır. Son illərdə diqqəti cəlb edən belə sistemlərdən biri də məsuliyyətə əsaslanan uçot sistemidir. Məsuliyyətə əsaslanan mühasibat uçotu sənaye müəssisəsi daxilində müxtəlif təşkilati bölmələrə və ya şəxslərə maliyyə öhdəliklərini təyin edən yanaşmadır. Onun məqsədi qərar qəbul etmə səlahiyyətlərinin mərkəzləşdirilməsini və maliyyə nəticələri üçün hesabatlılığın bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Sistem hər bir məsuliyyət mərkəzinin maliyyə fəaliyyətini izləyir və ölçür, idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün dəyərli məlumatlar verir. Xərc mərkəzləri müəssisə daxilində xüsusi fəaliyyət və ya şöbələrlə bağlı xərclərin idarə edilməsi və minimuma endirilməsi üçün məsul olan təşkilati bölmələrdir. Bunlara adətən istehsal şöbələri, texniki xidmət bölmələri və inzibati funksiyalar daxildir. Xərc mərkəzləri istehlak etdikləri resurslara görə cavabdehdir və onların

səmərəliliyi əsasında qiymətləndirilir [2,s.96].Gəlir mərkəzləri təşkilat üçün satış və gəlir əldə etmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bu bölmələrə satış qrupları, marketinq şöbələri və biznesin inkişafı bölmələri daxildir. Gəlir mərkəzləri gəlirliliyi qoruyarkən satış həcmi və gəlir artımını maksimuma çatdırmağa diqqət yetirirlər.Mənfəət mərkəzləri həm xərclər, həm də gəlirlər üzərində nəzarəti olan müstəqil bölmələrdir. Onlar təşkilat daxilində müstəqil qurumlar kimi fəaliyyət göstərirlər və ümumi gəlirlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Mənfəət mərkəzləri çox vaxt xüsusi məhsul xətlərinə, coğrafi bölgələrə və ya biznes bölmələrinə uyğun gəlir.İnvestisiya mərkəzləri sərmayə qoyulmuş kapitalın idarə edilməsi və investisiya gəlirinin (İG) qiymətləndirilməsi üzrə əlavə məsuliyyət daşıyır. Bu bölmələrə resursların bölüşdürülməsi qərarları üzərində səlahiyyət verilir və kapitalın səmərəli istifadəsi üçün cavabdehdir. İnvestisiya mərkəzlərinə adətən əhəmiyyətli aktivlərə və qərar qəbul etmədə muxtariyyətə malik olan törəmə şirkətlər və ya biznes bölmələri daxildir [1,s.134].Məsuliyyətə əsaslanan uçot sistemləri hər bir məsuliyyət mərkəzinin maliyyə fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif performans ölçülərindən istifadə edir. Bu tədbirlərə aşağıdakılar daxil ola bilər:

1. Əsas Performans Göstəriciləri (KPI):

KPI-lər məsuliyyət mərkəzinin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan xüsusi ölçülərdir. KPI nümunələrinə xərc fərqləri, gəlir artım templəri, investisiya gəliri (İG), mənfəət marjası və bazar payı daxildir.

2. Bütçə və proqnozlaşdırma:

Məsuliyyətə əsaslanan mühasibat uçotu sistemi hər bir məsuliyyət mərkəzi üçün hədəfləri və gözləntiləri təyin etmək üçün bütçə və proqnozlaşdırma üsullarına əsaslanır. Bütçələr performans göstəriciləri kimi xidmət edir və planlaşdırılmış və faktiki nəticələr arasında müqayisə aparmağa imkan verir, performansın qiymətləndirilməsini və düzəldici fəaliyyətləri asanlaşdırır.Məsuliyyətə əsaslanan mühasibat uçotu menecerlər və işçilər arasında sahiblik və hesabatlılıq hissini inkişaf etdirir. Maliyyə öhdəliklərini təyin etməklə, o, fərdi və şöbə məqsədlərini təşkilatın ümumi məqsədləri ilə uyğunlaşdırır, motivasiya və performansın yaxşılaşdırılmasına kömək edir [4,s.76].Vaxtında və dəqiq maliyyə məlumatlarını təqdim etməklə, məsuliyyətə əsaslanan mühasibat təşkilatın bütün səviyyələrində daha yaxşı qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Menecerlər öz qərarlarının maliyyə təsirini qiymətləndirə və performans və resursların bölüşdürülməsini optimallaşdırmaq üçün müvafiq tədbirlər görə bilirlər.Məsuliyyət mərkəzlərinin uçotu müəssisənin strukturunun məhsul əsasında qurulmasını təklif edir. Bu struktur kadr funksiyalarını (məsləhətləşmələr) və xətt funksiyalarını (mənfəət üçün bilavasitə cavabdeh olan) müəyyən edir.Xərclərin baş vermə yerləri (mərkəzləri) üzrə qruplaşdırılması - təşkilatların inzibati, təşkilati və funksional cəhətdən ayrı-

ayrı struktur hissələri üzrə xərclərin idarə edilməsi sistemlərinin təşkili, büdcənin tərtibi və şirkətdaxili xərclərin uçotu və nəzarəti məqsədləri üçün lazımdır. Onlar həmçinin məhsulların (işlərin, xidmətlərin) planlı və faktiki maya dəyərinin müəyyən edilməsində vahidliyi təmin etməyə imkan verir, mühasibat uçotu sistemində məsrəflər üzrə müvafiq etibarlı analitik məlumatların formalaşdırılmasına şərait yaradır.

Xərclərin baş vermə yerləri (mərkəzləri) ümumi qəbul edilmiş bölgüyə malikdir:

- 1) əsas istehsala aid;
- 2) köməkçi istehsalla bağlı;
- 3) xidmət istehsalı və təsərrüfatlarla bağlı;
- 4) əsas və köməkçi istehsalata xidmət funksiyalarının yerinə yetirilməsi;
- 5) istehsal prosesi ilə birbaşa əlaqəli olmayan ümumi idarəetmə və texniki xidmət funksiyalarını yerinə yetirmək;
- 6) aparıcı satış, reklam və ticarət fəaliyyəti.

Xərclərin baş vermə yerləri (mərkəzləri) üzrə qruplaşdırılması əsas və köməkçi istehsalat sahələrinə aid olan emalatxanalar, sənayelər, sahələr tərəfindən, təşkilatın təşkilati strukturunda nəzərdə tutulmuş hər bir fərdi struktur bölmənin kontekstində, təfərrüatları ilə aparılır.

Vahid texnologiyaya və ya eyni istehsal növünə malik olan əsas istehsalın ayrı-ayrı bölmələrinin maya dəyərinin vahid yerlərdə (mərkəzlərdə) birləşdirilməsinə yalnız eyni çeşiddə məhsul (iş, xidmət) növləri olduqda yol verilir. Maliyyə Məsuliyyəti Mərkəzi müəyyən təsərrüfat əməliyyatlarını həyata keçirən, bu əməliyyatlardan əldə edilən gəlir və ya xərclərə birbaşa təsir göstərə bilən və qarşısına qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə cavabdeh olan struktur bölmə və ya bölmələr qrupudur.

Mərkəzi Federal Dairənin ayrılması bir neçə əsasla mümkündür:

- məsuliyyət sahələrinə görə;
- məhsullar və onların qrupları üzrə;
- müştərilər tərəfindən;
- gəlir mərkəzləri, xərc mərkəzləri, mənfəət mərkəzləri, investisiya mərkəzləri tərəfindən.

Gəlir mərkəzi - maliyyə məsuliyyəti mərkəzi, onun rəhbəri ayrılmış büdcə çərçivəsində satışdan əldə olunan gəlirin artırılmasına cavabdehdir, qiymətləri dəyişmək səlahiyyətinə malik deyil və vəsaitlərin xərclənməsi (büdcə daxilində) məhduddur. Xərc mərkəzi - rəhbəri müəyyən edilmiş xərclər smetası çərçivəsində öz funksiyalarının yerinə yetirilməsinə cavabdeh olan maliyyə məsuliyyəti mərkəzi. Bir qayda olaraq, bunlar şirkətin fəaliyyəti üçün dəstək və texniki xidmət göstərən və birbaşa mənfəət gətirməyən bölmələrdir. Xərc mərkəzləri arasında standart məsrəf mərkəzi də fərqlənir - məsrəf standartlarının təyin olunduğu belə bir xərc mərkəzi və

ya bu mərkəzin meneceri faktiki xərclərin planlaşdırılanlardan kənara çıxmasına görə məsuliyyət daşıyır.

Səmərəli fəaliyyət ya giriş elementlərinin minimum istifadəsi ilə müəyyən bir məhsul həcminin istehsalında, ya da giriş elementlərindən istifadənin verilmiş miqyası ilə maksimum məhsulun həcmində ifadə edilməlidir. Nəticə etibarilə, məsuliyyətə əsaslanan mühasibat uçotu sistemi sənaye müəssisələrini maliyyə nəticələrini idarə etmək üçün güclü vasitə ilə təmin edir. Məsuliyyət mərkəzlərinin təşkilati xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə, təşkilatlar hesabatlılığı artırır, qərarların qəbulunu təkmilləşdirir və ümumi performansını artırır bilər. Bununla belə, sistemin effektivliyini maksimuma çatdırmaq üçün icra problemlərini həll etmək və fərdi və təşkilati məqsədlər arasında tarazlığı saxlamaq vacibdir. Diqqətli planlaşdırma və davamlı monitoring ilə təşkilatlar bu sistemin faydalarını əldə edə və bugünkü dinamik biznes mühitində rəqabət üstünlüyü əldə edə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. B.Xankişiyev, Ş.Əliyev. “Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat”. Bakı 2013
2. A.H.Əliyeva Mühasibat uçotu Bakı: Elm və təhsil , 2015. 243 səh
3. V.İ.İsayev, Q.Ə.Abbasov, M.C.Hacıyev Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi Bakı. 2014
4. Q.Ə.Abbasov, Ə.Daşdəmirov, V.Quliyev Mühasibat uçotu Bakı, Elm, 2012
5. Q.Rzayev Mühasibat uçotu və audit İqtisad Universiteti nəşriyyatı. Bakı-2006 səh 384

Organizational characteristics of the responsibility-based accounting system in industrial enterprises

Summary

The article talks about the organizational features of the responsibility-centered accounting system. The responsibility-centered accounting system plays a decisive role in the management of industrial enterprises. Directly here, all synthetic and analytical accounting is carried out on the basis of documents received from various departments of the enterprise. In today's dynamic and complex business environment, industrial enterprises face numerous challenges to manage their operations effectively. One of the important aspects of effective management is the implementation of an appropriate accounting system that enables organizations to track and allocate costs, measure performance, and make informed decisions. A

responsibility-based accounting system is a widely accepted approach that aligns organizational goals with individual responsibilities, strengthens accountability, and improves overall performance. This article examines the organizational features of the responsibility-based accounting system in industrial enterprises and highlights its advantages in increasing operational efficiency.

Keywords: accounting, enterprise, industry, responsibility-oriented, organizational

Организационная характеристика учетной системы ответственности на промышленных предприятиях

Резюме

В статье говорится об организационных особенностях системы учета, ориентированной на ответственность. Система учета, ориентированная на ответственность, играет решающую роль в управлении промышленными предприятиями. Непосредственно здесь ведется весь синтетический и аналитический учет на основании документов, поступающих из различных отделов предприятия.

В современной динамичной и сложной бизнес-среде промышленные предприятия сталкиваются с многочисленными проблемами, связанными с эффективным управлением своей деятельностью. Одним из важных аспектов эффективного управления является внедрение соответствующей системы учета, которая позволяет организациям отслеживать и распределять затраты, измерять производительность и принимать обоснованные решения. Система учета, основанная на ответственности, — это широко распространенный подход, который увязывает организационные цели с индивидуальными обязанностями, усиливает подотчетность и повышает общую производительность. В данной статье рассматриваются организационные особенности системы ответственного учета на промышленных предприятиях и выделяются ее преимущества в повышении операционной эффективности.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, предприятие, отрасль, ответственный, организационный.